

Raamat Taani ja Eesti ajaloo keskajal

Mihkel Mäesalu & Stefan Pajung. Danish-Estonian Relations in the Middle Ages. Studies from The Museum of National History at Frederiksborg. Volume 6. 2022, 363 lk.

TIINA KALA

Nagu enamik keskse tähtsusega Eesti ajaloo teemasid kerkisid Taani aeg Põhja-Eestis ning Taani-Eesti suhted kesk- ja varauusajal kohaliku ajalooteaduse huviorbiiti 19. sajandi teisel poolel, esmajärjekorras Friedrich Georg von Bunge õigusajaloolise kallakuga käsitluse näol¹. Taani ajaloolaste seas on Eestimaa hertsogkonna valitsemise küsimus suuremat tähelepanu pälvinud eriti alates Thomas Riisi ja Niels Skyum-Nielsen 1980. aastatel ilmunud töödest,² Taani vallutus või ristsõda Läänemere idakaldal aga iseäranis alates 2000. aastate algusest.³ Uue hoo erikäsitletuste koostamisele andis Lyndanise lahingu aastapäeva tähistamine (2019), mille ajal või järel ilmus mitu kogumikku või kollektiivset monograafiat nii Taani kui ka Eesti ajaloolastelt.⁴ Just sellest aastapäevast sai teiste seas inspiratsiooni ka Mihkel Mäesalu (Tartu Ülikool) ja Stefan Pajungi (Frederiksborgi muuseum) uurimisprojekt,⁵ mille tulemuseks on siin tutvustatav raamat.⁶ Kahe uurija koostööd on varem muu hulgas

Tiina Kala, PhD, teadur, Tallinna Linnaarhiiv, Tolli 6, Tallinn, tiina.kala@tallinnlv.ee; vanemteadur, Tallinna Ülikool

¹ Fr. G. von Bunge. Das Herzogthum Estland unter den Königen von Dänemark. Gotha: Friedrich Andreas Perthes, 1877.

² Nt N. Skyum-Nielsen. Estonia under Danish Rule. – Danish Medieval History. New Currents. Ed. by N. Skyum-Nielsen, N. Lund. Copenhagen: Museum Tusculanum Press, 1981, lk 112–135; T. Riis. Die Administration Estlands zur Dänenzeit. – Die Rolle der Ritterorden in der mittelalterlichen Kultur. Ordines militares. (Colloquia Torunensia Historica 3.) Hrsg. von Z. H. Nowak. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika, 1985, lk 117–127.

³ J. H. Lind, C. S. Jensen, K. V. Jensen, A. L. Bysted. Taani ristsõda – sõda ja misjon Läänemere ääres. Tallinn: Argo, 2007 (taani keeles: Danske korstog: krig og mission i Østersøen. København: Høst, 2004). Varasemat rahvusvahelist huvi selle teema vastu märgib näiteks Eric Christianseni monograafia The Northern Crusades: The Baltic and Catholic Frontier, 1100–1525. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1980 (eesti keeles: Põhjala ristsõjad. Tallinn: Tänapäev, 2004, 2014).

⁴ Denmark and Estonia 1219–2019: selected studies on common relations. Ed. by J. E. Olesen. Studien zur Geschichte der Ostseeregion 1. Greifswald: Universität Greifswald, 2019; M. Mägi, C. S. Jensen, K. Markus, J. M. Jensen, J. Møller. Taanlaste ristsõda Eestis. Tallinn: Argo, 2019 (taani keeles: Tallinn: Argo, 2019).

⁵ Taani kuninganna Margrete II patronaazi all ja Carlsbergi fondi rahastamisel kulgenud autorite järel doktorantuuri (2019–2021). Vt M. Mäesalu, S. Pajung. Danish-Estonian Relations in the Middle Ages, lk 7.

⁶ Vt Juhan Kreemi varasemat arvustust selle raamatu kohta: Zeitschrift für Ostmitteleuropaforschung 2023, 72/4, lk 599–600.

olnud võimalik jälgida Taani-Eesti suhete alase konverentsi korraldamisel, mis pärast pandeemiast tingitud edasilükkumist leidis aset 2021. aasta septembris Tallinnas.⁷

Taani aega on baltisaksa, eesti ja saksa historiograafias traditsiooniliselt käsitletud saksa perspektiivist. Osalt on selline lähenemine kahtlemata hilisemate perioodide, eeskätt orduaja projektsiooni tulemus, ent sellel on ka sisuline õigustus: vasallide ja linnaladviku enamiku moodustasid sakslased, Tallinnas, Rakveres ja Narvas kehtis Lübecki õigus, suure osa kolonistide emakeel oli alamsaksa keel jms. Vaatlusalune kogumik lähtub taani perspektiivist mõnevõrra rohkem, kui eesti ajaloolased enamasti harjunud on. Et tegu on Taani muuseumiväljaandega, võib sellisest vaatenurgast lähtumist pidada loomulikuks juba formaalsetel põhjustel, ent ka sisulisest küljest mõjub see värskendavalt. Taani-aegses Põhja-Eestis aset leidnud sündmuste mõju Taani sisepoliitikale on senises ajalookirjanduses saanud suhteliselt vähe tähelepanu ning üks autorite sihte näib olevat olnud selle lünga osaline täitmine.

Kogumik on niisiis peamiselt pühendatud poliitilisele ja dünastilisele ajaloole. Just seda kajastab sissejuhatav kronoloogia (lk 11–16), nagu ka järgnevad Eesti ja Läti ala kaardid, mis näitavad nende maade jagunemist eri piirkondadeks või haldusaladeks umbes ajavahemikus 1200–1300 (lk 17–20). Järgneb 11 peatükki ning kasutatud allikate ja kirjanduse loetelu. Hõlmatud on ajavahemik Taani ristsõdade algusest 12. sajandi lõpul kuni Brömsebro rahuni (1645), millega Taani pidi loovutama Rootsile alates 1559. aastast tema käes olnud Saaremaa. Kogumiku põhirõhk jääb siiski Taani võimu perioodile Põhja-Eestis. Raamatu võib jagada kaheks mõtteliseks osaks: üldkäsitluse laadis tutvustused (ptk 1–4) ja kitsamatele küsimustele pühendatud käsitlused (ptk 5–11), millest neli on erialastes jätkväljaannetes varem ilmunud.

Kogumiku juhatab sisse Stefan Pajungi ja Mihkel Mäesalu ühine ülevaade („Danish-Estonian relations in the Middle Ages – a short introduction“) taanlaste ja eestlaste vahelistest suhetest viikingiajal, Taanist lähtuvatest misjonikatsetest 12. sajandi teisel poolel, Põhja-Eesti vallutamise 1219–1223 ning Taani võimu perioodist kuni Eestimaa müümiseni Saksa ordule 1346. aastal. Sellele järgneb Mihkel Mäesalu kirjeldus Ida-Baltikumi ajaloolistest piirkondadest keskajal („Historical regions in the Eastern Baltic in the Middle Ages“) on kompaktna ja asjalik tutvustus eelkõige huvilisele, kelle kokkupuude Eesti vanema ajalooga on seni olnud pealiskaudne. Nagu paljud Eesti ja Läti vanemat ajalugu käsitlevad kirjutised algab ka see keskaegse Liivimaa mõistest. Seejärel käsitletakse vallutuseelset territoriaalset jaotust ning geograafiliste tähistuste kasutamist allikates ja nende tõlgendusi, eriti mis puudutab Eestimaa hertsogkonda. Stefan Pajungi ja Mihkel Mäesalu kahasse kirjutatud ülevaade Eesti ja Liivimaa Taani-seoste kohta käibvast historiograafiast („Not just the Northern Crusades. The history writing on Danish Estonia and Danish-Livonian relations in the Middle Ages“)⁸ nimetab tervet rida nii vanema

⁷ Vt Stefan Pajungi ja Mihkel Mäesalu blogipostitus: <https://blogi.linnamuuseum.ee/carslbergi-stipendiaadid-20-udust-valguse-katte-konverents-taani-eesti-suhetest-keskajal/> (24.10.2024); konverentsil peetud ettekannetel rajanevad artiklid ilmusid Ajaloolises Ajakirjas (Ajalooline Ajakiri 2022, 180/2–3).

⁸ Varem ilmunud: Forschungen zur Baltischen Geschichte 2021, 16, lk 125–144, kogumikus avaldatud väiksemate muudatustega.

kui ka uuema põlvkonna Taani ja Eesti ajaloolasi, kes on ühel või teisel viisil avaldanud arvamust Taani kuningakoja rolli kohta Põhja-Eestis, tõdedes kokkuvõttes, et ülekaalukalt on Taani-aegse Põhja-Eesti ajalugu siiski käsitatud osana keskaegse Liivimaa, mitte Taani ajaloost. Stefan Pajungi artikkel, mille pealkiri püstitab küsimuse Eesti vallutamise põhjustest 1219. aastal („Why did the Danes conquer Northern Estonia in 1219“), annab ülevaate historiograafias enamjaolt hästi tuntud taanlaste sõjaretkedest Läänemere piirkonnas. Sama autori kaks järgmist kirjutist puudutavad peamiselt vaimulikkonna osa poliitikas. Neist esimese pealkirja „Estonian clergymen and Denmark during the Middle Ages“⁹ võib esmapilgul pidada mõneti eksitavaks: lugejale, kes Eesti ajalugu ei tunne, jääb mulje, nagu käiks jutt eestlastest vaimulikest. Tegelikult käsitletakse siin üksikhaaval Taani-aegseid Tallinna piiskoppe ning seejärel Tallinna piiskoppide ning mõnede teiste Eesti ala kõrgvaimulike suhteid Taani kuningakojaga kuni reformatsioonini. Pajungi artikkel „Legatine trouble in Livonia 1246–1250“ puudutab Riia peapiiskopi Albert Suerbeeri legatsiooniperioodi aegseid konflikte, sealhulgas vastasseisu Lundi peapiiskopi Uffega. Mihkel Mäesalu käsitus Taani kuninga suhetest oma Eestimaa vasallidega („The King of Denmark in the eyes of his vassals and subjects in Danish Estonia“) analüüsib vasalkonna kujunemist ja koosseisu, õiguslikku staatust, sõltuvust kuningast ja kuninga sõltuvust omakorda vasallidest, nentides, et kuningas valitses Eestimaa hertsogkonda vasalkonna seisukohtadega arvestades. Autor rõhutab siiski, et oleks eksitav pidada vasalle Eestimaa tegelikeks valitsejateks, vaid pigem tuleb neid, nagu ka Taani asehaldurit ja Tallinna piiskoppi pidada Taani võimu tugisammasteks Eestis. Järgnevas Mihkel Mäesalu kirjutatud peatükis Taani kuninga suhetest Saksa orduga ajavahemikust 1238–1346 („The King of Denmark and the Teutonic Order in Livonia from the Treaty of Stensby 1238 to the sale and donation of Danish Estonia 1346“) võetakse läbi ordu ajalugu alates selle tegevuse algusest Liivimaal; Stensby leping ja selle järelmid, samuti ordu ja Taani ühisosa ristiretkedena käsitatavates sõjakäikudes, aga ka poliitilised erimeelsused. Kokkuvõttes peab autor Taani kuninga ja Saksa ordu suhetes olulisemaks siiski nende koostööd, mitte nendevahelisi konflikte. Mihkel Mäesalu artikkel Eestimaa Taani asevalitseja Konrad Preeni osast Jüriöö ülestõusu telgitagustes („Danish viceroy Konrad Preen and the Saint George's Night Uprising 1343–1345“) on Tuna lugejale tuttav 2021. aastast.¹⁰ Jüriöö ülestõusu puhkemise ajaks oli asevalitseja Eestimaa hertsogkonnas kolm aastat kogunud erakorralisi makse, mis pidid aitama tagasi lunastada Taani kuningriigi panditud alasid. Just seda maksukogumist on autor pidanud üheks ülestõusu oluliseks, kuigi mitte ainsaks põhjuseks. Järgmiseks uurib Mihkel Mäesalu Saksa ordu Liivimaa meistri suhteid Taani kuninga ja Leedu suurvürstiga 15. sajandil ning Saksa ordu kõrgmeistri rolli nendes kontaktides („The communication of the Master of the Livonian Branch of the Teutonic Order with the King of Denmark and the Grand Duke of Lithuania during the 15th century“).¹¹ Tegu on niisiis peatükiga diplomaatia ajaloost. Kogumiku lõpetab

⁹ Varem ilmunud: Collegium Medievale 2021, 34, lk 167–202.

¹⁰ M. Mäesalu. Taani kuninga asehaldur Konrad Preen ja Jüriöö ülestõus. – Tuna 2021, 2, lk 9–24.

¹¹ Varem ilmunud: Ordines Militares. Colloquia Torunensia Historica 2021, 26, lk 139–177.

Stefan Pajungi ülevaade Taani ambitsioonidest Eesti suhtes, milles pühendatakse üks lehekülge ka Taani ajale Saaremaal („The dream of a Baltic Empire? Denmark's efforts to reclaim Estonia 1346–1559“). Seega on raamatus vähemalt vormiliselt hõlmatud kõik Taani võimu ajajärgud Eestis.

Sellise mitmekülgse väljaande puhul, mille eeltööd on arvatavasti toimunud mõnevõrra erinevatel aegadel ja asjaoludel, pole pääsu ka väiksematest puudustest. Kogumik esitab kohati võrdlemisi ulatuslikult varasemast historiograafiast tuntud ainet, mis väljaande osaliselt üldkäsituslikku laadi arvestades on mõistetav. Viidetest vastu vaatavat bibliograafiat on püütud mitte paisutada; nii mõnelgi juhul on laialt teada olevate faktide tõendamiseks eelistatud uurimustele allikaviiteid. Selle tulemusel ei saa lugeja alati selget pilti, milline on nendes üldtutvustustes kogumiku autorite ja varasemate uurijate panuse vahekord. Siin-seal mõjub mõni väide liialt kategoorilisena. Nende hulka kuulub näiteks sedastus, et keskaegne Liivimaa tähendab tänapäeva Eesti ja Läti ala ajavahemikus 1200–1562 (lk 51), või et vallutuseelne Eesti jagunes 12 maakonnaks (*province*) ja need kõik omakorda kihelkondadeks (lk 52–53). Nii palju kui teada, ei leidnud ei aastal 1200 ega 1562 aset ühtki kogu Liivimaa seisukohalt määrava tähtsusega sündmust, mis lubaks neid täpseid daatumeid siin kirjeldatud otstarbel kasutada ainsatki mööndust lisamata; samuti pole Eesti väikemaakondade staatus ajaloolastele päris selge.

Lähedaste teemade puudutamine eri peatükkides on kaasa toonud mitmeid kordusi kogumiku eri osade vahel, teisel on lugejalt eeldatud taustateadmisi, mida tal ei tarvitse olla. Näiteks jääb sissejuhatavast ülevaatest mulje, et munk Fulco Eestimisjon oli ainuüksi Lundi peapiiskopi Eskili algatus, mida saatis paavsti heakskiit (lk 26–27), Fulco kodukloostri abti Petrus Cellensise nime, kes etendas selles ettevõtmises arvatavasti märkimisväärset osa ja kelle kirjad on Fulco misjoni kohta keskne allikas, ei leia ei siit ega tagapool, kus sama episoodi puudutatakse (lk 84–85, 106). Õigluse huvides tuleb küll nentida, et Stefan Pajungi artiklis Eestimaa vaimulikest esineb abt Petruse nimi viites (lk 140, märkus 7).

Leidub ka otseseid apse. Nii näiteks seisab eessõnas (lk 7) Tallinna nimi kahel korral kujul Tallin (lk 8 on see viga küll parandatud); Roma ja Padise tsistertslaste kloostri abti on nimetatud prioriks (lk 123), Märjamaa asemel kohtab Merjuwa-nimelist kohta (lk 129 ja 302), isiku- ja kohanimede puhul on läbisegi kasutatud eri keeltes kohanenud versioone (nt leiab kaardilt lk 18 nii eesti-, saksa- kui ka ladinapäraseid kohanimi (nt Revala, Dorpat, Vironia), lk 251–253 seisab Weissenstein, lk 252 pildiallkirjas aga Paide; sama eesnimelise Eestimaa (Lihula) piiskop ja Virumaa piiskop esinevad eri nimekujude all, vastavalt Theoderichi ja Dietrichina, kolme viimase artikli viited kannavad taanikeelset pealkirja *Noter* (lk 261, 292, 325), teised ingliskeelset *Notes*.

Need ja muud väiksemad tehnilised puudujäägid ei muuda tõsiasja, et tegu on kokkuvõttes üpris sisutiheda, üksikküsimustes ka uusi vaatenurki pakkuva raamatuga. Lisaks rõõmustavad lugeja silma arvukad illustratsioonid. Eeskätt võiks teos leida tänuväärset vastuvõttu Eesti ajalugu halvasti tundvate Taani lugejate seas, põhjalikumalt ette võetud poliitilise ajaloo probleemide käsitus pakub aga küllap tõsisemat akadeemilist huvi ka laiemalt.